

דקדוקי קריאה והדרכה לקורא בציבור בפרשת ויגש בהפטרה ובראשון של ויחי

מד יח וְאֵל-יִחָר: הטעם ביר"ד מלעיל	
מד כז יִלְדָּה-לִּי: געיה ביר"ד	
מד כה שָׁבוּ שָׁבוּ-לָנוּ מֵעֵט-אָכַל: טעם טפחא בתיבת שָׁבוּ	
מה א עָמַד: והטעם בעי"ן נסוג אחור	
מה ב בִּבְכִי: במלרע, בי"ת שנייה בשווא נח	
מה ה אֶל-תַּעֲצָבוּ: מונח רביע באותה תיבה, יש לקרא בהעמדה קלה בעי"ן והצד"י אחריה בשווא נע	
מה יב הַמִּדְבָּר: המ"ם בשווא נע	
מה יד בְּנִימָן-אָחִיו: געיה ביר"ד הראשונה	
מה טו וְאַחֲרֵי כֵן: טעם נסוג אחור לאל"ף	
מה כג כָּזָאת: הכ"ף בשווא	
מו א בָּאֲרָה שָׁבַע: דגש חזק בשי"ן מדין אתי מרחיק	
מו ד אָנֹכִי אֶרֶד עִמָּךְ מִצְרִימָה: תיבה אנכי ברביע לפי ברויאר ואחרים ¹ . וְאָנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַּם-עִלָּה: טעם טפחא בתיבת וְאָנֹכִי	
מו יב וְשִׁלָּה וּפְרִץ וְזָרַח: טעם טפחא בתיבת וְשִׁלָּה ²	
מו יג וּפְנֹה: הוי"ו ללא דגש	
מו כ יִלְדָּה-לָּו: געיה ביר"ד והלמ"ד בשווא נע. אֲסֵנֶת: האל"ף בקמץ רחב והסמ"ך בשוא נע (בקריאה "ישראלית": Asenat)	
מו כו הַבָּאָה: מלרע הטעם באל"ף. מִלְכָּד נָשִׁי בְּנֵי-יַעֲקֹב: טעם טפחא בתיבת מִלְכָּד	
מו כז אֲשֶׁר-יֵלֶד-לָו ראה הערה ³ . הַבָּאָה: מלעיל הטעם בבי"ת	
מו כח גִּשְׁנָה: הטעם בגימ"ל והשי"ן בשוא נח	
מו כט וַיֵּאָסֶר: האל"ף בשוא נח ולא בחטף-סגול	
מו לא וְאַמְרָה: המ"ם בשוא נע ⁴ . אֵלָיו: בזקף ולא ברביע בניגוד לקורן ודומיו	
מו לב וְהָאֲנָשִׁים רָעִי צֵאן: טעם נסוג אחור לרי"ש וכן הוא להלן פס לד כָּל-רָעָה צֵאן	
מז ג רָעָה צֵאן: בניגוד להערה הקודמת, אין כאן טעם נסוג אחור לרי"ש ⁵	

¹ על פי תורה קדומה, במונח. בחלק הדקדוק מסביר כך: תיבת 'אנכי' בשופר הולך ברב התיגאן המדוקדקות, לא ברביע, להורות גודל וחוזק שיתוף ודיבוק השכינה ביעקב אבינו, עכ"ל. להוציא מכל ספק, אנו נוהגים כספרים המדויקים שבידינו, וכבוד המהרי"ץ בעל חלק הדקדוק במקומו מונח.

² מיקום הטפחא מתעכב במכוון על מנת להבחין בין ער ואונן ושלח שהם בני בת שוע לבין אחיהם בני תמר.

³ בחלק הדקדוק של תורה קדומה, הערה מעניינת שיש בה כדי להבהיר כיצד להבדיל בקריאה בין 'לו' ל'לא': יש להאריך מעט בתיבת 'לו', דלא לישתמע לשון שלילה. א"ה: לנו אין מסורת המבחינה.

⁴ מי שקורא בשוא נח עלול להישמע וְאַמְרָה בקמץ חטוף במשמעות וְאַמֹּר!

⁵ טעם מהפך (שופר הולך) מתחלף למרכא לפני פשטא כאשר ההברות המוטעמות סמוכות זו לזו כגון בר' כו ח אָרְכוּ-לָו שֵׁם וכדו', שילוב הטעמים מרכא-פשטא מקל על הקורא להטעים שתי הברות סמוכות.

מז ד בָּאֶרֶץ בָּאֲנֹ: שתי התיבות במלעיל⁶

מז ז וַיְבָרֶךְ: במלעיל

מז ח כָּמָה: במלרע

מז ט וּמָאֵת ... מַעַט: לקוראים בהברה ארצישראלית, עליהם להבחין בין השניים, לכל הפחות על ידי ביטוי

מז יא רַעְמָסֶס: העי"ן בשוא נח והמ"ם אחריה בשוא נע, לעומת רַעְמָסֶס שבספר שמות, שם העי"ן בפתח ומ"ם בשוא נח

מז יג וַתֵּלֶה: הטעם בתי"ו והה"א מופקת כי היא שורשית

מז יח וַיֹּאמְרוּ לוֹ: טעם נסוג אחור ליר"ד. גִּוְיָתָנֹ: הוא"ו בחירק חסר, היר"ד בקמץ ודגש חזק, אין לקרא גוי-אֶתָנֹ אלא גוי-יָתָנֹ

מז כא לַעֲרִים: געיה בלמ"ד, יש לעמוד מעט בקריאתה להבדיל בין הסגול המיודע לבין השווא שאיננו מיודע ל – ל

מז כד וְלֹא־כָלְכֶם: געיה בשורק והלמ"ד אחריה בשווא נח⁷

מז כה הַחִיתָנֹ: היר"ד בחירק, יש לקרא הַחִיתָנֹ, אין צורך לעצור אחרי החי"ת אבל יש להקפיד לקרוא את היר"ד מנוקדת בחירק

בהפטרה יחזקאל לז טו-כח:

טז לַיהוָה: הלמ"ד בחירק מלא, והיר"ד אינה נשמעת

יח וְכַאֲשֶׁר: העמדה קלה בכ"ף למנוע הבלעת האל"ף החטופה

כא הָלְכוּ-שָׁם: געיה בה"א

כב יִהְיוּ-עוֹד: געיה ביר"ד הראשונה. יִתְּצוּ: טעם נסוג אחור לחי"ת

כג יִטְמְאוּ: היר"ד בחירק⁸

כה יֵשְׁבוּ-בָּהּ: געיה ביר"ד

כז לֵאלֹהִים: האל"ף כלל אינה נשמעת

ראשון של ויחי:

מז ל אַעֲשֶׂה: העי"ן בחטף סגול ולא בשוא נח

מח ג וַיְבָרֶךְ: במלעיל

מח ה יִהְיוּ-לִי: געיה ביר"ד הראשונה

מח ז מִתָּהּ: במלעיל, הקורא מלרע משנה מעבר לבינוני (הווה)

מח ט אֲשֶׁר-נָתַן-לִי: געיה בנו"ן הראשונה. קָחֶם-נָא: געיה בקו"ף. וְאַבְרָכֶם: הרי"ש בשווא נע ולא בחטף, הכ"ף בצירי⁹

⁶ כידוע זרקא וסגול אינם מראים את מקום ההטעמה, אלא, מיקומם במילה קבוע מעל האות האחרונה, משמאלה
⁷ ראה בסוף התנ"ך מוסד הרב קוק של ברויאר עמ' תג "געיה כבדה בלתי סדירה יכולה לבוא בכל הברה סגורה, שאיננה ראויה לגעיה אחרת" ובין הדוגמאות: וְבִשְׁלִיָּהּ.

⁸ הקורא בשווא עלול לשבש את צורת הפועל מסביל לפעיל

⁹ בחומשי היידנהיים ואברכים בכ"ף סגולה, גם קורן במהדורתם הראשונה סיגלו את הכ"ף. מאוחר יותר שינוהו לצירי.

מה א וְלֹא-יָכֹל יוֹסֵף כִּידוּעַ יֵשׁ בִּלְשׁוֹן קִדְשׁוֹ מִשְׁקִלִים שׁוֹנִים לְזִמֵּן עֶבֶר.
משקל פֶּעַל, משקל פֶּעַל, ומשקל פֶּעַל או פֶּעוּל. המילה יָכֹל או יָכֹל שייכת למשקל פֶּעוּל.
צורה זו של יכול משמשת גם בבינוני (הווה).

יש גם צורות רבים כמו יָכֹל (בראשית יג, ו ועוד) או יָכֹל (שמות ת, יד), ולא נדון בהם כאן.
רשימת המקראות עם יכול או יכל.

1. בראשית לב כו: וַיֵּרָא בִּי לֹא יָכֹל לֹא וַיֵּגַע בְּכַף-יָרְכוֹ וַתִּקַּע בֶּף-יָרֵךְ יַעֲקֹב בְּהֶאֱבָקוֹ עִמּוֹ:
 2. ספר בראשית פרק מה פסוק א: וְלֹא-יָכֹל יוֹסֵף לְהִתְאַפֵּק לְכָל הַנְּצָבִים עָלָיו
 3. ספר שמות פרק מ פסוק לה: וְלֹא-יָכֹל מֹשֶׁה לְבֹא אֶל-אַהֲל מוֹעֵד כִּי-שָׁכַן עָלָיו הָעֲנָן
 4. שמואל א ד טו: וַעֲלִי בְּנֵי-תִשְׁעִים וּשְׁמֹנֶה שָׁנָה וַעֲנִינוּ קָמָה וְלֹא יָכֹל לְרָאוֹת:
 5. שמואל ב ג יא: וְלֹא-יָכֹל עוֹד לְהָשִׁיב אֶת-אַבְנֵר דָּבָר מִיִּרְאָתוֹ אֹתוֹ:
 6. מלכים א ה יז: אֲתָה יִדְעָתָ אֶת-דָּוִד אֲבִי בִּי לֹא יָכֹל לְבָנוֹת בֵּית לְשֵׁם ה' אֱלֹהֵינוּ
 7. מלכים א יג ד: וַתִּיבֶשׁ יָדוֹ אֲשֶׁר שָׁלַח עָלָיו וְלֹא יָכֹל לְהָשִׁיבָה אֵלָיו:
 8. מלכים א יד ד: וְאַחֲזִהוּ לֹא-יָכֹל לְרָאוֹת בִּי קְמוּ¹⁰ עֲנִינוּ מִשִּׁיבוֹ:
 9. ספר ישעיהו פרק ז פסוק א: וְלֹא יָכֹל לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ:
 10. דברי הימים א כא ל: וְלֹא-יָכֹל דָּוִד לָלֶכֶת לִפְנֵינוּ לְדָרֵשׁ אֱלֹהִים
 11. דברי הימים ב ז ז: לֹא יָכֹל לְהַכִּיל אֶת-הָעֵלָה וְאֶת-הַמִּנְחָה וְאֶת-הַחֲלָבִים:
 12. דברי הימים ב לב יד: אֲשֶׁר יָכֹל לְהַצִּיל אֶת-עַמּוֹ מִיָּדִי
- כל המקראות האלה מתפרשות בזמן עבר, אבל מקובל שצורה זו היא גם בבינוני. גם בלשון חכמים לא תמצא המילה יָכֹל או יוֹכְלִים אלא יכול.
עתה נדון בצורת הרבים יכולים.

צורה זו מופיעה בספרות חז"ל ולא במקרא.

מכאן ואילך התכתבות בעניין.

פסח בהגיגים¹¹: שלום, העירני ידיד המתמצא בסידורים עתיקים, שמילת 'יכולים' נקודה ברובם ככולם בשורק הכ"ף, יכולים, אף שצורת היחיד נקודה בחולם הכ"ף, כמו שאנו רגילים.

הדבר התמיהני, אולם בהמשך נזכרתי שמילת 'מתוך' בלשון המקרא מתנהגת אותו הדבר: היחיד הוא מתוך, ואילו הרבים או הנקבה בשורק התי"ו.
ואולי יש לדמות לזה גם את 'חיים ארוכים' שבסידורים שלנו בשורק ובכ"ף רפה, אף שהיחיד הוא ארוך.

יש למישהו עוד מידע בנושא?

הערה משם: יש גם את נִקְדָּ – נִקְדִּים, אָדָם – אָדָמִים, וכנראה גם עָרָם – עָרוּמִים.
לעומת זאת גְּדוּל – גְּדוּלִים, שָׁלוֹם – שָׁלוּמִים (ירמיה יג יט), טָהוֹר – טָהוּרִים, קְדוּשָׁ – קְדוּשִׁים, קָרוֹב – קָרוֹבִים, וכנראה רוב ככל.
לגבי חיים ארוכים תמיד חשבתי שרוצים להכניס גם עניין של ארוכה ומרפא, שניים במחיר אחד...

דויד כוכבי: נִקְדִּים, אָדָמִים, ועֶרְמִים, הם בדגש חזק, כך שהם שונים מהמילים יכולים (צריך לבדוק באותם סידורים אם אין שם דגש) ומְתוּקִים.

¹⁰ גם עלי וגם אחיהו עניניהם קמו ולא יכלו לראות אבל אצל עלי כתוב וַעֲנִינוּ קָמָה וזו צורת רבים המשמשת לפעמים.

¹¹ <http://www.hagigim.com/phpBB3/viewtopic.php?f=10&t=546>

במילה ארוכים כמדומה שיש אומרים רפוי ויש דגוש.

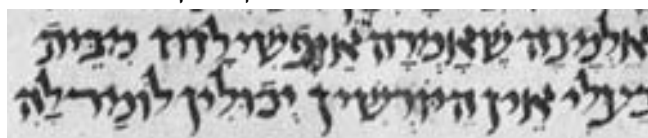
פסח: כן, כמובן, אין ראיה מאדומים וכל אלו שהם דגושי ל' הפועל (כמדומני קוראים לזה משקל הצבעים, אבל יש גם רטוב ועוד), ולכן כשהדגש מתבטא חייבת התנועה שלפניו להיות קובץ או קמץ חטוף, ובד"כ זה קובץ, מה שאין כן מתוק ומתוקים כמו שכתב רבי דוד כוכב.

לגבי ארוכים – אני יודע שיש הדוגשים, אבל כמדומני שנפוצה יותר הצורה הרפויה, והשאלה היא אם זה שיבוש, או שיש לנו חבר למתוק ומתוקים, וכן יכול ויכולים לפי עדות הסידורים הישנים (וכמדומני שאף בכ"י של המשנה מוצאים את יכולים בכ"ף שרוקה).

דויד כוכב: נכון, הנה בכת"י בודפסט כתובות יב, ג בסוף העמוד:

<http://jnul.huji.ac.il/dl/talmud/mishna...index=1&k...>
... i ושם בכת"י פרמה: <http://jnul.huji.ac.il/dl/talmud/mishna...index=2&k...>
וכן במנחות יב, ד <http://jnul.huji.ac.il/dl/talmud/mishna...index=1&k...>
כלים ד, ג <http://jnul.huji.ac.il/dl/talmud/mishna...index=k&l=1...>
וזה לא הכל.

דוגמה אחת ממסכת כתובות הועתקה כאן

פסח: מצאתי כנראה את הסיבה לשינוי של יכולים ליכולים, כנראה הוא רבי שבת סופר בסידורו על 'אתה יצרת' בשבת ראש חודש (מהד' ישיבת נר ישראל בלטימר תשס"ג עמ' 497), וזה לשונו:

יכולים – כן הכ"ף בחולם ולא במלאפום, כי הוא שם התואר ולא פעול. כמו שכתב הרד"ק במכלול בכללים שאחר ל"ב אבנים (דפוס ליק דף כ.). "ומן יכול לא מצאנו לא פועל ולא פעול ולא תואר במקרא, אבל במשנה מצאנו התואר יכול יכולים יכולה יכולות". ולכן יש לקרות כאן יכולים – הכ"ף בחול"ם, שאם יקראנה במלאפום"ם (שורוק) אז יהיה פעול לרבים, כמו קְרוּבִים אֵתָם לַח' (תהלים קטו, טו). וכבר הקדמתי שלא נמצא פעול במלת יכול, וכן הוא בסדור מהרש"ל ואעתיק לשונו ב'ומפני חטאינו' ברגלים. ושם (עמ' 531 במהדורה הנ"ל) כתב: יכולים – כן הוא הכ"ף בחולם, והטעם כתבתי ב'אתה יצרת'. וכן הוא בסדור מהרש"ל, וז"ל: "ואין אנחנו יכולים – כך נקד רי"ן בחולם, וכן בספר ידידות שי"ל בחולם על משקל קְרוּבִים, ולא יאמר בו פֶּעוּל כמו שידוע לדייקנים.. ומצאתי בספרים מדויקים וז"ל: יישר כוח של החולמים [כלומר, המנקדים בחולם] מן גְּדוֹל – גְּדוֹלִים, ומן יָכוֹל – יָכוֹלִים, וכן קבלה מר' שמעון נקדו, וכ"ה על פי הדקדוק".

מהרש"ל ורש"ס ושאר המדקדקים הבינו שהצורה השרוקה היא צורת פעול, ולכן הגיהו אותה כי מדובר כאן בתואר. אבל כפי שראינו – במקרא יש גם מתוק – תואר, ואעפ"כ מתוקה ומתוקים באים בשורק. ונתקיימה מסורת ישראל ואין צורך להגיה.

פסח ממשיך: אגב, מהלשון של ה'ספרים המדויקים' שמביא מהרש"ל נראה שהם הכירו גם צורה של גדולים בשורק. אבל כאן במקרא הוא חָלוּם.

ועלה בדעתי שאולי "וְאֵהִיָּה אֶעְלֹ אֶמֶן" (משלי ח, לו) הוא צורת היחיד הזכר של "אֶמְנָה" (שמות יא, יב)?

וקצת דומה לזה צורת היחיד הזכר "מְנוֹס" (ירמיהו כה, לה) שכל הצורות המוארכות שלו באות בשורק, כמו "מְשֻׁגְּבִי וּמְנוֹסִי" (שמואל ב כב ג) "וּבְמְנוֹסָה לֹא תִלְכֶּן" (ישעיהו נב, יב). אף שכאן מדובר בשם עצם והמ"ם אינה שורשית.

הערה ממני: טוב ויפה, השאלה שלי היא אם זה רק מהרש"ל, מה מנהג עדות המזרח והמערב והספרדים?

כמה וכמה דברים ר' שבתי שינה לפי הספרדים.

פסח: לפי דברי הידיד שעוררני לנושא, בכל סידורי הספרדים הישנים בא יכולים בשורק, רק בדורות האחרונים התחילו לתקן את סידוריהם על פי סידורי האשכנזים, שזו מגמה ידועה. מכיון שאצל האשכנזים התחיל ענין הגהת הסידורים לפני זמן רב (כבר מתקופת רז"ה ועוד לפניו), בעוד שאצל הספרדים זה לא היה מפותח. מכאן ואילך התכתבות בדוא"ל.

אברהם אומן: מה הרבים של מדור? מדורים או מדורות? והאם הם שורק או חולם? במסוד חכמים אנחנו אומרים "פני שוכן מעוננים" בחולם. מחול – מחולות בחולם. (האם הדיון הוא גם על סיומת של "ות"? יש עוד הרבה.

יעקב לויפר: לכאורה מדורים – ובחולם

ברור שהרוב בחולם, אבל יש חריגים פה ושם.

יובל שילוני: א. יכול אינו תואר ואינו פעול אלא פועל בהווה. לכן אין לדמותו למתוק (תואר) או למדור (שם עצם).

ב. יש קבוצה קטנה של פעלים מורכבים עם הטיה בעיתית: יכל, יגר, יקש, שכל, קטן. מורכבים כי למשל יגר הטייתו בעבר והווה על פי יגר: יִגְרָתִי יִגְרָתִי... יָגור יָגורה יָגורים יָגורות. אך בעתיד וצווי על פי גור: אָגור תָּגורוּ גור גוּרִי. קשה לעשות בהם גזרה שוה ממקרה לחברו.

ג. הפועל יכל מופיע במקרא בהווה רק ביחיד כמו וְלֹא יָכֹל לְרִאֲוֹת (שמואל א' ד טו). כך גם הפועל יגר: יָגֹר מִפְּנֵיהֶם (ירמיהו כב כה). כל ספרי הדקדוק ולוחות הפעלים מביאים את הצורות יְכֹלָה יְכֹלָה.

ד. אמנם, הפעל שכל מופיע בבינוני פעול ביחידה בשתי הצורות המדוברות: שְׁכֹלָה וְנִלְמוּהָ (ישעיהו מט כא), שְׁכָלוֹת וְאֵלְמָנוֹת (ירמיהו יח כא). אך הוא לא מופיע כלל בהווה, גם לא בלוחות פעלים.

ה. בתארים יש צורת צֶהֱבָה, צֶהֱבִים, ויש צורת קְרוֹב, קְרוֹבָה, קְרוֹבִים.

יש כאלה¹² שכנראה מקבלים כנכונות את שתי הצורות: קְרִיב קְרִיבָה קְרִיבִים וגם קְרִיבָה קְרִיבוֹת אם כי אולי הראשונה היא תאר והשניה היא בינוני פעול שלעיתים ההבדל ביניהם דק. א"ה: **שיבוש לשוני ותו לא!**

לגבי ארוך, במקרא ובמשנה יש רק את הצורה אָרוֹךְ אָרְכָה אָרְכִים. משה בר אשר טען בפני שגם הצורה אָרוֹךְ אָרוּכָה, אָרוּכִים נמצאת (היכן?) והיא כשרה. לרעיון שהעליתי שחיים ארוכים בברכת החדש הכונה לשון מרפא נזעק והתנגד מאד ואמר שכתב על כך מאמר (שאיני יודע מהו והיכן).

יעקב לויפר: שלום יובל.

א. דברי רד"ק במכלול עומדים נגדך, הוא אומר במפורש שיכול הוא תואר, לכן הוא בדיוק דומה למתוק. מדור ודאי אינו קשור לענין.

ג. מדוע אתה סבור ש'ולא יכול לראות' הוא הווה? מסתבר שהוא עבר, בדיוק כמו 'ולא יכל יוסף להתאפק'. בעברית 'לא' נקשר עם פעלי עבר ועתיד, ואילו הבינוני נקשר עם אין, אם זה היה הווה, היה מתבקש 'ואינו יכול לראות'.

¹² א"ה: המילה 'כאלה' כאן מיותרת.

א"ה: ההגדרה המדויקת יותר היא, המילה 'לא' מתקשרת לרוב עם פועל, והמילה 'אין' מתקשרת לשמות. צורת בינוני המכונה 'הווה' אינה פועל, עם זאת יובא בהמשך כאן שיש לזה חריגים.

הסברא של 'חיים ארוכים' במשמע ארוכה ומרפא היא רעיון ידוע, אבל אינו נראה פשוט. המילה 'ארוכה' היא שם עצם, לא מצאנו תואר מזה, וכל שכן שלא מתאים תואר על הימים שהם עצמם לא יכולים להיות חולים או שבורים.

אוריאל פרנק מפנה לעניין ארוכים לפורום אוצר החכמה. משהו משם מעתיק מ'המעייין' תשרי סד מאמר של ידידנו ר' יעקב לוינגר נר"ץ¹³.

יעקב לוינגר / על הגיית 'חיים ארוכים' – כ"ף רפה או דגושה בתפילת רב
'וכן יפה לנו שלא להבעית את ישראל בחדשות שלא שיערו אבותינו' (שו"ת חתם סופר, או"ח סימן קפא)

מחברים רבים נזקקו כבר לשאלה כיצד יש להגות את האות כ"ף בתיבה 'ארוכים' שב'תפילת רב בתר צלותיה' (ברכות טז, ב). הנאמרת היום לפי מנהג אשכנז ב'שבת מברכין' בברכת החודש. אחדים מהם יצאו חוצץ¹⁴ נגד ההוגים כ"ף רפה בביטוי 'חיים ארוכים', כפי שנדפס ברוב הסידורים הן החדשים הן הישנים, ודורשים בתוקף להגות אַרְכִּים ברי"ש קבוצה ובכ"ף דגושה. לפי הניקוד הדקדוקי של התואר הזה; אך לדעתי הם לא שועים לאזהרת החתם סופר הנ"ל, ומבעיתים אותנו בדקדוקי תפילה שלא שיערו אבותינו.

מחברים אחרים מתירים להגות 'חיים ארוכים' בשורוק ובכ"ף רפה. לדעתם הכוונה לחיים בריאים, מלשון 'עלתה ארוכה'. אולם לא מצינו בשום רובד של השפה שם תואר ארוך, ארוכים, בהוראת בריא, בריאים, הנגזר משם העצם המקראי ארוכה, ולכן נראה שאין כל בסיס לשוני להשערה זו.

לכאורה נראה אפוא כי יש להגות אַרְכִּים בכ"ף דגושה בלבד, במשמעות המוכרת לנו של שם התואר אַרְךְ, אַרְכִּים (long). וכך אמנם נדפס בסידורים אשכנזיים דווקא אחדים אַרְכִּים חסר ובכ"ף דגושה, כגון בסידור ר' שבתי סופר מפרעמישלא שנדפס קרוב לשנות שער¹⁵ בפראג (תפילת רב מובאת בסידור זה אחר תפילת העמידה של שחרית, כי בזמנו עדיין לא נכללה בברכת החודש):

סידור 'ויעתר יצחק' מה"ר יצחק הלוי איש סטנאב, דפוס ברלין תקמ"ה: בסידורים העשונים לתפילות בהזדמנויות מיוחדות מאת ה"ר יצחק דוב זליגמן קער (=Baer), במהדורותיהם שהופיעו החל בשנות תרל"ז: סדר 'תפילת ישראל' בההדרת ה"ר דניאל גולדשמידט, ת"א קרוב לשנות תש"ך; וסידור 'רִינַת ישראל' בההדרת ה"ר שלמה טל למהדורותיו, ירושלים תשל"ד ואחריה.

בניגוד לאלה, רוב הסידורים האשכנזים, גם אלה הנחשבים מדויקים, גורסים בנקודה זו בתפילת רב ארוכים מלא, בוי"ו שרוקה ובכ"ף רפה. מדובר בין היתר בסידורים 'שערי תפילה' ו'בית תפילה' למדקדק ר' שלמה זלמן כ"ץ הענא (Hanau) = רז"ה, דפוס יסניץ תפ"ה; 'עמודי שמים' מר' יעקב עמדין (Emden) = יעב"ץ, במדור צלותי דאמוראי, דפוס אלטונא תק"ה-תק"ח; ו'שפת אמת' בההדרת ה"ר בנימין זאב (=וואָלף) היידנהיים (Heidenheim) = רו"ה, דפוס רעדעלהיים תקס"ו; היידנהיים מתרגם לגרמנית את חיים ארוכים על פי לשון אורך ימים, ולפיכך אינו מותיר ספק במשמעות התואר ארוכים אצלו. יש לציין כי

¹³ מי שרוצה יכול לדלג על המאמר הזה ולשוב אליו אחרי גמר הדיון על יכולים.

¹⁴ ביטוי מקראי משלי ל' כו מִלֶּךְ אֵין לְאַרְבֶּה וַיֵּצֵא חֶצֶץ בָּלֹז: ר' משה קמחי שם: חוצץ - פועל עומד, כמו 'יורד', שאינו צריך לְפִעוּל; וחברו: "וּמִסְפָּר חֲדָשִׁיו חֲצָצוּ" (איוב כא, כא), שפירושו: נקבעו ואוספו חדשיו, כענין "כי מלא ימי" (בר' כט, כא) - והם ימי עבודתו. וכן זה: וַיֵּצֵא חוצץ כָּל - וַיֵּצֵא הארבה חוצץ, רצונו לומר: יצא מאוסף ומחובר כל - כענין "אֶסֶף חֲסִיל" (יש' לג, ד).

סידור זה נחשב אמין ומדויק ביותר. כן הוא גם בסידור 'עבודת ישראל' של ה"ר יצחק דוב זליגמן זצ"ל (=Baer), דפוס רעדעלהיים תרכ"ח; גם חיבור זה מקובל כאמין ומדויק ביותר, ועד לאחרונה נחשב לפאר הסידורים האשכנזיים¹⁵; עם זאת מחבר זה חזר בו מעמדתו בנושא הנידון בסידוריו המיוחדים המאוחרים יותר, ראה לעיל. וכן הוא ב'אוצר התפילות' מאת ה"ר אריה לייב גורדון ואחרים, בעריכת שפ"ן הסופר, ווילנא תרע"ה; ובסידור התפילה הוצאת קורן במהדורותיו השונות, ירושלים תשמ"ב, ועוד סידורים אשכנזיים מצויים רבים שבחרו להדפיס חיים ארוכים מלא, בוי"ו שרוקה ובכ"ף רפה.

מה הביא את רוב מהדירי הסידורים, ביניהם גדולי הדקדקים, לבחור בצורה 'ארוכים' מלא, המנוגדת לכאורה לכללי הניקוד התקניים? נראה שניתן למצוא פתרון לבעיה בעיון במילונים. לצד התואר הנפוץ אָרֶךְ, אֶרְכִּים מתועד היטב בשפה העברית ברובד לשון חכמים גם המשקל החלופי אָרוּךְ, אֶרוּכִים (בוי"ו ובכ"ף רפה); כך הניקוד הדקדוקי של משקל זה) במשמעות זהה לו, ואולי אף כך היא הקריאה המסורה [של ארוכים בלשון חז"ל], בכ"ף רפויה! גם הביטוי 'חיים ארוכים' בתפילת רב עצמה במסכת ברכות נדפס מלא בכל מהדורות התלמוד ובכל כתבי היד הידועים היום, ויתכן אפוא שמהדירי הסידורים הנ"ל סמכו על הנוסח המקובל של 'תפילת רב' בתלמוד; אולם ברור שמהכתיב התלמודי המלא של ארוכים אין עדיין הוכחה חד-משמעית על הגיית המילה בכ"ף רפה, שכן התלמוד כותב לרוב בכתיב מלא תוך הוספת אמות קריאה (ועל זה באה מליצת חז"ל בבבלי, עבודה זרה ט, א: ספרא בצירא, תנא תוספאה – סופר המקרא נוקט כתיב חסר, התנא – כתיב מלא), ויתכן שהוי"ו ב'ארוכים' מהווה אם קריאה כזו. אולם נראה שניתן להתבסס יותר על הקטעים המנוקדים מן התלמוד והפיוטים שהוכנסו לסידור התפילה, ומקטעים אלה מתבהרת צורת היחיד של ארוכים.

לדוגמה: הקטע מסוף מסכת חולין, המובא גם בסידורים ישנים במעמדות ליום ראשון ד"ה תניא רבי יעקב אומר 'שכלו ארוך' מלא, בוי"ו שרוקה! וכן הוא בהושענות לשבת במנהג פולין בקטע 'כהושעת אדם יציר כפיך', בביטוי 'כהושעת בְּרָפֹת אֶרוּכֹת'. גם רו"ה מדפיס ארוכות מלא ורפה, כשיטתו בניקוד חיים ארוכים. וכן נדפס גם בסידורי לובלין משנות שי"ד ועל"א שם. לעומתם גורסים בהושענות כאן אֶרְפֹת, שוב כשיטתם בניקוד חיים אֶרְפִים, ר' שבתי סופר בסידורו, גולדשמידט במחזורו, ור"ש טל בסידור רֶנֶת ישראל. מכל המובא לעיל נראה שקיימת מסורת הגייה בלתי מעורערת של האשכנזים בקריאת כ"ף רפה בביטוי 'חיים ארוכים', ובמקביל ראינו ניסיונות חוזרים ונשנים של בודדים לתקן מסורת מושרשת זאת לצורה המוכרת יותר – אֶרְפִים, חסר ובכ"ף דגושה.

גם בדיקה של מסורות הקריאה בתלמוד, בתפילות ובפיוטים של הספרדים, של המערבים (=מוגרבנים), של האיטלקים ובמיוחד של התימנים, קהילות שהקפידו מאוד על הגייתם בכתב ובעל-פה, מעלה תוצאה אחת: בכל העדות האלה יש מסורת אחידה, עקבית וחד-משמעית להגיית כ"ף רפה ולכתיבת כתיב מלא של ארוך, ארוכים בתפילה, בשירה ובלימוד התלמוד. הגייה זו של הספרדים ניתן לגלות גם בשירת ימי הביניים בספרד בשיא פריחתה, כפי שמעיד משקל השירים, ניקודם וחריזתם; ראה לדוגמה אצל ר' שמואל הנגיד (החורז ארוך עם כרוך), ר' יהודה הלוי (ארוך מתחרז עם דרוך), ר' שלמה בן צקבל (זָקֵן ארוך, המתחרז עם ערוך), ור' יהודה אלהריזי בחיבורו תחכמני (החורז ערוך, כרוך, ברוך

¹⁵ יש לציין שבסידורים של רו"ה חוליגמן בר יש הרבה טעויות ניקוד וכתיב. נוסחותיהם ע"פ רוב על סאטאנוב, עם זאת אין לזלזל במאמצים שלהם להגיע לסידור מתוקן. לאחרונה נעשה מאמץ להכין סידור אשכנזי (מערב) מתוקן ע"י מכון מורשת אשכנז בראשות הרב בנימין שלמה המבורגר נ"ו.

וארוך). גם מחברים נוספים חורזים ארוכים עם ברוכים וכדומה; כך בהקדמת ספר מנורת המאור מרבנו יצחק אבוקב חורז המחבר ארוכות, שרוקה ורפה, עם המילים ברכות, צריכות, ערוכות והלכות! זו הוכחה ניצחת על דרך הגיית המילה בספרד בזמנו. גם אצל המוגרבים ניתן לראות תופעה זו, למשל בשירי רבי דוד בן חסין (=רדב"ח) ממרוקו, ואצל האיטלקים בכתבי היד המנוקדים של המשנה המשקפים את מסורת הקריאה של יהודי איטליה, ארץ ישראל והמזרח. מקורות אצל התימנים ראה בתלמוד המנוקד על פי מסורת יהודי תימן של ר' יוסף ב"ר אהרון עמר הלוי, המנוקד כך את הצירוף 'חיים ארוכים', בשתי היקרויותיו בתלמוד הבבלי!

לסיכום: הנח להם לישראל להגות ארוכים – בלשון חז"ל, או אֲרָכִים – בלשון המקרא, לפי בחירתם, שכן לשתי הצורות מקור נאמן; אולם ישנה עדיפות ברורה להגיית ארוכים בכ"ף רפה, על פי מסורתם של האשכנזים, הספרדים, המוגרבים, האיטלקים והתימנים גם יחד בתפילה, בשירה, בפיוט ובנוסח התלמוד, ויש אפוא רגליים לסברה שזו היא ההגייה הבת-מקראית המקורית של הביטוי 'חיים ארוכים'. וחיים טובים וארוכים יהיו לנו וכל ישראל עד העולם.

נשוב לדיון בין יובל שילוני ליעקב לויפר. יובל: שלום יעקב,

א. בספרי דקדוק והטיות: יכל בעבר, יכול בהווה.

ב. הבינוני משמש הן כפועל בהווה והן כתואר. למשל פועל: וְהוּא יֵשֵׁב פֶּתַח-הָאֵהָל (בראשית יח א), וְיָהִי כְּאִשֶּׁר יֵרָא (שופטים ו כז). תואר: אֵין-שֵׁם אִישׁ מִיוֹשְׁבֵי יְבֶשׁ גִּלְעָד (שופטים כא ט), מִי־הָאִישׁ הַיָּרֵא וְכֵן הִלְכָּב יִלְךְ וְיֵשֵׁב לְבֵיתוֹ (דברים כ ח).

ג. כאשר מנסים להביא ראיה מרד"ק יש להזהר. רד"ק במכלול דף כ': "ומן יכול לא מצאנו לא פועל ולא פעול ולא תואר במקרא. אבל במשנה מצאנו התואר יכול יכולים..."

המשפט הראשון קשה להולמו, כי מה יעשה בדוגמאות:

וַיֵּרָא כִּי לֹא יָכֹל לֹא (בראשית לב כו), כִּי-מִזְבֵּחַ הִנְחִשְׁתָּ אֲשֶׁר עָשָׂה שְׁלֹמֹה לֹא יָכֹל לְהַכִּיל אֶת-הָעֵלָה וְאֶת-הַמִּנְחָה וְאֶת-הַחֲלָקִים (דברי הימים ב ז ז), לעניות דעתי הראשונה בעבר והשניה בהווה.

כאמור לעיל ב', הבינוני משמש הן כפועל בהווה והן כתואר. לגבי המשנה, אולי נקט כך כי בה מצויים יותר תארים.

ד. אתה צודק ששלילת ההווה באה במקרא בדרך כלל על ידי אין. אך יש גם:

וְלֹא נִמְצָא חֶרֶב וְחֲנִית (שמואל א יב כג), כִּי לֹא מוֹעֵף לְאִשֶּׁר מוֹצֵק לָהּ (ישעיהו ח כג), וְשָׁמַע הַשָּׁמַע אֶת-קוֹל הַשּׁוֹפָר וְלֹא נִזְהָר (יחזקאל לג ד), הַנּוֹי לֹא נִכְסָף (צפניה ב א) ואולי בקיאים ממני ימצאו עוד.

יעקב לויפר: אני מתפלא מאוד על דבריך, אין כאן סרך קושיא על רד"ק, כל הפסוקים שהבאת באות ג' הם פסוקי עבר!

יובל שילוני טוען בהמשך ש'יכול' עם וי"ו היא בינוני, ובלי וי"ו הוא עבר.

הדוגמאות שהביא על חלקן אפשר לדון. נמצא מתפרש בעבר. וכן נזָהַר יכול (בבינוני!) להיות עבר למרות הקמץ (מה שנקרא קמץ בז"ק) וכן נִכְסָף. אבל בהחלט יש במקרא 'לא' שאינו מתחבר לפועל, אע"פ שבדרך כלל הוא מתחבר לפועל.

השווה את שתי הדוגמאות:

1. ספר תהלים פרק קלה פסוק יז: אֲזַנִּים לָהֶם וְלֹא יֵאָזְנוּ אֶף אֵין יִשְׁרֹחַ בְּפִיהֶם:

2. ספר איוב פרק ט פסוק לג: לֹא יִשְׁבִּינֵנוּ מוֹכִיחַ יֵשֶׁת יָדוֹ עַל-שִׁנֵּינוּ:

ושב מספר איוב:

1. ספר איוב פרק ט פסוק לג: לֹא יִשְׁבִּינֵנוּ מוֹכֵיחַ יֵשֶׁת יָדוֹ עַל־שִׁנֵּינוּ:
 2. ספר איוב פרק יב פסוק ג: גַּם־לִי לִבָּב | כְּמוֹכֶם לֹא־נִפְּלָ אֲנֹכִי מִכֶּם וְאֶת־מִי־אֵין כְּמוֹ־אַלֶּה:
 3. ספר איוב פרק יג פסוק ב: בְּדַעְתְּכֶם יִדְעֵתִי גַם־אֲנִי לֹא־נִפְּלָ אֲנֹכִי מִכֶּם:
- ולסיכום נראה שאמנם כל השימושים במקרא של יכול בוי"ו או בלעדיו הם בלשון עבר. ההבחנה המלאכותית שמציין יובל שילוני מספרי לימוד מסוימים בין יכל חסר פועל בעבר ובין יכול מלא צורת בינוני אינה נכונה.
- אין ספק שגם בבינוני הצורה היא יכול (ולא למשל יוכל או יכול), צורת הרבים הצפויה היא יכולים בחולם אבל הצורה שהייתה מקובלת היא יכולים.
- אוסף בזה קטע מבשלח סז על שמות יד ג נבכים

רש"י ורשב"ם תופסים את הנו"ן כנו"ן שרשי. והמילה על משקל בינוני פעול רגיל בשלמים כמו: פְּתוּבִים. כיון שנו"ן לרש"י הוא "יסוד הנופל לפעמים" אין לו בעיה לזווגו עם בְּעֵמֶק הַבְּקָא (תהלים פד, ז) ועם מִבְּכֵי נְהָרוֹת (איוב כח, יא).

ראב"ע מזהה כאן שורש בוך של ע"ו, מזווג לו כמה דוגמאות, ושנים מהן משורש זה עצמו. אלא שאם כן המשקל הוא נבוכים בחולם. על זה הוא מביא דוגמאות של חילופי חולם-שורק. יתכן שיש כאן "לימוד זכות" על הניקוד המשובש נְמוּכִים או נְמוֹךְ. מצד שני לא יעלה על הדעת לומר נְבוֹן או נְכוֹן על סמך חריג זה.

אם כן גם יכולים יכול להצטרף.

מה א יוֹסֵף יעקב עציון בא לידי ביטוי שבת בשבתו ויגש עו מי שלומד בתלמוד הירושלמי או בתוספתא, או מעיין בכתבי יד של המשנה, נתקל לא פעם בצורת הכתיב "יוסה" במקום בצורה "יוסי" המוכרת לנו. כך למשל נכתב שמו של ר' יוסה הגלילי, וכך נאמר במסכת סנהדרין לגבי השימוש בכינוי בעת משפטו של מי שגידף את שם ה': "יכה יוסה את יוסה".

ניתן לשמוע לא פעם לומדים הקוראים את השם בתנועת a בסופו (יוסה), שהרי בדרך כלל ה"א הבאה בסופי מילים מסמנת תנועת a. ברם, ההגייה הנכונה היא יוֹסֵה, שהרי מדובר בשם יוֹסֵף – בהשמטת העיצור האחרון שבו. האות ה"א מסמנת בדרך כלל אכן תנועת a, אך לא פעם היא באה גם לאחר תנועת e, כמו במילים "עוֹשֶׂה" או "מכֶּסֶה".

קיצור שמות פרטיים הוא תופעה נפוצה – מימי התנ"ך ועד ימינו אנו. כידוע שמות כמו "ירמיהו" ו"ישעיהו" מתקצרים ל"ירמיה" ו"ישעיה", "אלכסנדר" נקרא "אלכס", ורבים קרויים "אלי" או "דני" ורק בעלייתם לתורה שומע הציבור כי שמם המלא הוא "אליעזר" או "דניאל".

למעשה, אותה טעות שגורמת ללומדים בירושלמי לקרוא "יוסה" רווחת בפי כולנו בקוראנו את השם "יוסי". בתלמוד הבבלי נכתב קיצורו של יוסף בכתיב "יוסי" – אך הגייתו הנכונה אינה יוֹסִי בחיריק, אלא יוֹסִי בתנועת e. כיוון שבדרך כלל היו"ד מסמנת חיריק קראו הלומדים גם את השם יוֹסִי בחיריק yosi, אך למעשה מדובר בכתיב אחר לאותו השם – yose, השם יוסף בהשמטת העיצור המסיים (והשוו לשם הספרדי זִיזִיָּה או חוֹזָה, שמקורו בשם העברי יוֹסֵף). כשם שהה"א יכולה לסמן את התנועה e – כך אף היו"ד, וכמו במילים "בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" או "כִּנְפֵי בְּגָדֵיהֶם".

תופעה זו – קריאה של יו"ד בתנועת i במקום בתנועת e – אינה ייחודית לשם יוסי. כך למשל הוגים אנו את מקום משכנם של הכבשים – דִּיר. ברם, במקורות השם מנוקד בצירה, דִּיר, ואף חריזת הפיוטים מלמדת אותנו שכך נהגו להגותו. הוא הדין במילה אוויר, שכיום כולנו הוגים אותה בחיריק – אך במקורה היא נוקדה אִוִּיר, על פי הגייתה ביוונית, ובדומה לצליל המילה air.

כיום אכן ישנם לא מעטים שבברית המילה כבר קיבלו את השם יוסי בחיריק – אך נראה שבעברנו לא היו כלל יוסי בשוקא, אלא רק יוסי.
א'ה: הסבר זה של קיצור שמות מקראיים יש שמסבירים את השמות אשי – אֶשֶׁר, ואסי – אָסָף. אבל לפי זה ראוי לנקד אֶשֶׁי אָסִי (ואולי אָסִי).

תן לחכם ויחכם-עוד

אני מבקש מאוד ממי שיש לו הערות שלא ימנע מלשולחן אלי
הכתובת למשלוח: eliyahule@gmail.com
הערות מתקבלות גם באנגלית.

הודעה מאתר "לדעת" כאן תוכלו להוריד גליונות פרשת השבוע מדי שבוע (גם גליוננו מופיע שם): www.ladaat.net/qilionot.php

מאמרנו מופיע ונשמר באוצר החכמה בפורום העלאת מאמרים
[ff71https://mail.google.com/mail/ca/u/0/#search/dvir/14a6bf5febc7](https://mail.google.com/mail/ca/u/0/#search/dvir/14a6bf5febc7ff71)

אם אתה מתעניין
בהגטים הלשוניים של התורה
(לשון המקרא, המשנה, התלמוד וכו')
אתה מוזמן להרשם (בחנם)
לקבלת דוא"ל בנושאים לשוניים
בכתובת: maanelashon@gmail.com
😊 בוא להחכים את עצמך ואת שאר המכותבים 😊